

Р. І. ВІЄЗЖЕВ, Є. В. МАКСИМОВ

VI НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР

3—7 червня 1952 р. в Києві відбулася VI наукова конференція Інституту археології Академії наук Української РСР, присвячена другим роковинам з дня виходу в світ геніальної праці Й. В. Сталіна „Марксизм і питання мовознавства“ та підсумкам археологічних досліджень на території України за останні роки.

На пленарних і секційних засіданнях було заслухано 50 наукових доповідей та повідомлень, присвячених розробці найважливіших проблем древньої історії півдня СРСР в світлі праці Й. В. Сталіна з питань мовознавства та дослідженню окремих археологічних пам'яток.

Обговорення доповідей, прочитаних на конференції, проходило в обстановці принципіальної наукової критики і самокритики та вільного обміну думок і часом переходило в гарячу дискусію.

В обговоренні доповідей та повідомлень взяли участь 76 чоловік, в тому числі: директор Інституту археології АН УРСР дійсний член АН УРСР П. П. Єфіменко, директор Інституту історії матеріальної культури АН СРСР чл.-кор. АН СРСР О. Д. Удальцов, директор Інституту слов'янознавства АН СРСР доктор істор. наук проф. П. М. Третяков, директор Державного Ермітажу доктор істор. наук проф. М. І. Артамонов, доктори істор. наук професори Т. С. Пассек, Б. М. Граков, В. Д. Блаватський, Т. М. Кніпович, П. Й. Борисковський (ІМК АН СРСР), професори М. О. Тиханова та М. К. Каргер (ІМК АН СРСР), зав. кафедрою Ніжинського педінституту доктор істор. наук проф. К. Е. Гриневич, доктор біолог. наук І. Г. Підолічко, чл.-кор. АН УРСР Л. М. Славін, зав. кафедрою Одеського педінституту доц. О. М. Меліхов, доц. Одеського педінституту М. С. Синицин, проф. Київського університету доктор філолог. наук А. О. Білецький, зав. відділом археології Кримського філіалу АН СРСР канд. істор. наук П. М. Шульц, заст. директора Інституту суспільних наук Львівського філіалу АН УРСР канд. істор. наук М. Ю. Смішко, кандидати істор. наук В. М. Даниленко, Є. В. Махно, В. А. Ілліньська, О. І. Терепожкін, О. Ф. Лагодовська, А. В. Добровольський, В. Й. Довженок, В. А. Богусевич, М. І. Вязьмітіна (Інститут археології АН УРСР), Е. О. Симонович (Ленінград), канд. архітектури Ф. М. Пашенко, наукові співробітники Інституту археології АН УРСР М. Ю. Брайчевський та Д. Т. Березовець, співробітники музеїв В. Ф. Пешанов та С. М. Мазін (Запоріжжя), Г. П. Крисін (Білгород-Дністровський) та Є. Г. Сидоренко (Ленінград), аспіранти Б. А. Шрамко (Харківський університет), Д. Я. Телегін (Інститут археології) та ін.

I

Конференцію відкрив вступною промовою директор інституту дійсний член АН УРСР П. П. Єфіменко. Він відмітив велике значення праці Й. В. Сталіна „Марксизм і питання мовознавства“ для радянської археології, де довгий час поінерувались вульгаризаторські, псевдомарксистські „теорії“ М. Я. Марра. Геніальна праця Й. В. Сталіна вказала радянським археологам шляхи подолання допущених ними помилок маррівського толку і вивела археологічну науку на широкий шлях конкретних історичних досліджень на основі марксистсько-ленінської методології.

Потім П. П. Єфіменко виступив з доповіддю „Підсумки роботи і завдання Інституту археології АН УРСР в світлі праць Й. В. Сталіна з питань мовознавства“

П. М. Третяков зробив доповідь „Питання походження слов'ян в світлі праць Й. В. Сталіна з питань мовознавства“. При обговоренні доповіді найбільше уваги приділялось гіпотезі П. М. Третякова про походження слов'ян та їх мов.

М. І. Артамонов погодився з багатьма положеннями доповідача, але зазначив, що висновки лінгвістів про час існування та характер слов'янської мовної спільності слід розглядати більш критично, по-перше, тому, що ці висновки не відповідають археологічним матеріалам, по-друге, власне лінгвістичних даних є дуже мало. В зв'язку з цим М. І. Артамонов вважає, що слов'янської мовної спільності в тому вигляді, в якому її уявляє доповідач, як видно, ніколи не було.

О. Д. Удальцов не погодився з скептичним ставленням М. І. Артамонова до висновків мовознавців, які стоять тепер на правильному шляху.

А. О. Білецький відзначив, що з доповіді залишилося неясним відношення гаданих „протослов'ян“ до пізніших слов'ян. Здається очевидним, що за своїм походженням слов'яни не є конгломератом різних племен, а плем'я-носії загальнослов'янської мови.

На думку О. М. Меліхова, доповідь П. М. Третьякова не дає відповіді на питання про розвиток мов до початку формування слов'янської мови. О. М. Меліхов сказав, що доповідач розглядає етнічний процес ізольовано від процесу розвитку виробничих сил, що він нічого не сказав про взаємовідносини слов'ян з трипільськими, скіфськими та сарматськими племенами.

В заключному слові доповідач не погодився з зауваженнями О. М. Меліхова, оскільки в доповіді не ставилася мета висвітлити взаємовідносини слов'ян з племенами трипільської культури, скіфами та сарматами.

З доповіддю „До питання про складання древньоруської народності“ виступив В. Й. Довженко.

П. М. Третьяков в дебатах вказав на правильну, в основному, концепцію доповідача. Він заперечував лише проти прагнення В. Й. Довженка пов'язувати етапи розвитку руської народності з розвитком древніх державних утворень східних слов'ян (анти, Куявія—Славія—Артанія, Київська Русь), а також не погодився з твердженням доповідача про те, що відмінність у природних умовах була основною причиною в різниці рівня розвитку північних та південних древньоруських племен.

Висвітленню історії ранніх слов'ян на території УРСР була присвячена доповідь М. Ю. Брайчевського „Основні питання археологічного вивчення антив (культура полів поховань)“.

В дебатах М. О. Тиханова заперечувала проти віднесення верхньої хронологічної межі культури полів поховань до VI—VIII ст. ст. н. е. Археологічні матеріали (інвентар) свідчать про першу половину V ст. н. е. як кінець дати цієї культури для території Середнього Придніпров'я. Не можна також розглядати культуру полів поховань як однорідну: про наявність локальних груп — черняхівської для правобережжя середнього Дніпра, трансильванської, дніпровської лівобережної, дністровської — свідчать пам'ятки цих територій. Щодо теорії доповідача про безперервний поступальний розвиток та перехід культури полів поховань в культуру Київської Русі, то вона підтверджується фактами: на Дністрі, наприклад, на матеріалах ряду поселень видно, що культура полів поховань черняхівського типу змінюється ромемською культурою.

П. М. Третьяков не погодився з М. О. Тихановою, вважаючи, що пам'ятки VI—VIII ст. ст. свідчать про те, що населення Середнього Придніпров'я виникло на основі черняхівської культури, яка в своєму характерному виразі датується не пізніше V ст. н. е. Пам'ятки вказують також на очевидну спадкоємність між цим населенням та слов'янами епохи Київської Русі.

Є. В. Махно сказала, що поділяє думку доповідача про пізні датування верхньої хронологічної межі культури полів поховань (VI—VIII ст. ст.).

В. М. Даниленко відзначив, що питання хронологічного визначення культури полів поховань черняхівського типу ще не розроблені, зокрема знахідки монет та фібул не дають можливості датувати черняхівську культуру так пізно, як це робить М. Ю. Брайчевський. Не від черняхівської, а від корчоватської культури, як показують останні археологічні відкриття, слід починати основну лінію історичного розвитку східного слов'янства.

Є. О. Симонович вважає, що за даними писемних джерел в історії ранньослов'янського населення простежуються два етапи: II—V та VI—VII ст. ст. Пам'ятки черняхівської культури (II—V ст. ст.) не пов'язуються з наступним періодом (VI—VII ст. ст.), досить докладно описаним у візантійських авторів. Археологічні матеріали свідчать про датування пам'яток черняхівської культури II—V ст. ст. н. е., в той час як на користь VI—VII ст. ст. даних немає.

М. Ю. Брайчевський в заключному слові підкреслив, що пізні датування культури полів поховань (VI—VII ст. ст.) підтверджується незаперечними фактами, кількість яких весь час збільшується. В розвитку східнослов'янських племен після IV—V ст. ст. н. е. ніякого регресу, викликаного нібито гунською навалюю, не було, про що свідчить високий рівень матеріальної культури VI—VII ст. ст., зокрема, добре вивчені пам'ятки ювелірного ремесла.

З доповіддю „Етнічний склад населення Скіфії“ виступив М. І. Артамонов. Доповідь викликала особливо гарячу дискусію, під час якої М. І. Артамонову були висловлені гострі критичні зауваження щодо археологічної та лінгвістичної аргументації доповіді.

О. Д. Удальцов вважає, що „фракійська теорія“ М. І. Артамонова не має серйозних доказів, а наведені ним лінгвістичні матеріали цілком ідуть від Марра, бо М. І. Арта-

монов, не будучи лінгвістом, неправильно використовує дані мовознавства. Єдиний шлях, по якому можна йти при дослідженні етногенетичних питань — це шлях спільної роботи з мовознавцями. Доповідач також некритично підійшов до тексту Геродота, допустив неточності у викладі легенд про походження скіфів.

А. О. Білецький приєднався до оцінки, яку дав доповіді О. Д. Удальцов, і відзначив, що в лінгвістичній частині доповіді ігноруються цілком очевидні досягнення порівняльно-історичного мовознавства. М. І. Артамонов формально, а не історично підходить до встановлення етимологій (наприклад, „Ліпóксай—Калліпíдай“, або „Трáспіес—Фрéікес, Фрáкес“), причому, базуючись на таких неправильних порівняннях, робить важливі для загальної аргументації висновки. М. І. Артамонов не враховує всіх відомих в науці даних про скіфську, фракійську, іллірійську та балтійську проблеми, важливих для розв'язання питання про походження слов'ян.

В. А. Ілліньська не погодилася з М. І. Артамоновим в питанні про розміщення скіфів-орачів Геродота, яких, на її думку, слід локалізувати в Лісостепу між Дніпром та Бугом, аж до верхів'я Дністра.

Погляди М. І. Артамонова знайшли підтримку у В. Д. Рибалової, яка вважає, що населення південних районів Правобережжя, а також Подністров'я, в епоху раннього заліза за своєю етнічною приналежністю було фракійським, а не слов'янським.

В заключному слові М. І. Артамонов не погодився з своїми опонентами і вказав, що аналіз писемних джерел, доповнених археологічними матеріалами, підтверджує його висновки про розміщення племен Скіфії, бо лише на підставі наявних лінгвістичних даних питання про населення Скіфії не можна розв'язати.

М. І. Артамонов визнав невдалими деякі наведені ним етимології, які викликали критичні зауваження, але вказав, що їх можна замінити незаперечними, з точки зору лінгвістики, аналогічними змістом співставленнями.

О. І. Тереножкін виступив з доповіддю „Деякі актуальні питання скіфознавства“.

При обговоренні доповіді В. Д. Рибалова зауважила, що в епоху раннього заліза населення Придніпров'я та Придністров'я не було єдиним етнічним масивом, як це думає доповідач. Невірним є також твердження О. І. Тереножкіна про те, що чернольська та білогрудівська культури формувалися на основі культури шнурової кераміки та інших, що претендують на слов'янське походження культур; насправді такою основою була трипільська культура.

Доповідь „Підсумки і завдання археологічних досліджень на території новобудов Півдня Української РСР“ зробив кандидат історичних наук І. Г. Ш о в к о п л я с.

В дебатах Б. М. Граков підкреслив необхідність тісного співробітництва вчених братніх республік у великих археологічних дослідженнях, що провадяться на території Півдня УРСР.

В. Ф. Пешанов, відзначивши успіхи археологічних експедицій Інституту археології, підкреслив, що сили археологів ще недостатньо мобілізовані для успішного дослідження великої кількості пам'яток матеріальної культури, розташованих на території новобудов. Інститут повинен встановити систематичний нагляд над виявленими пам'ятками.

В. М. Даниленко вважає, що, враховуючи досвід Дніпрогесівської експедиції, на території новобудов, крім досліджень курганів та могильників, треба провести широкі розвідки.

Доповідь С. М. Бібікова „Поселення в с. Лука-Врублівецька на Дністрі і проблема раннього трипіль'я“ була присвячена висвітленню питань про походження та характер древньоземлеробської трипільської культури.

Виступаючи в дебатах, В. М. Даниленко визначив як невірне основне положення доповідача — що трипільська культура утворилася в результаті міграції древнього населення Південного Сходу. В. М. Даниленко вважає, що основою трипільської культури була культура лісостепових землеробських племен Придністров'я, Побужжя, скотарських племен Степу та мисливських лісних племен Північного Сходу УРСР. На думку В. М. Даниленка, патріархат та початки орного землеробства належать не до перших фаз, а до пізнього етапу розвитку трипільської культури.

Т. С. Пассек вважає, що С. М. Бібіков не зміг висвітлити, на основі археологічних даних, походження трипільської культури та характер соціального ладу ранньотрипільського суспільства. Помилковим, наприклад, є уявлення С. М. Бібікова про те, що на території Придністров'я до самого початку трипільської культури проживали пізньопалеолітичні племена. Суперечить твердженням доповідача про привносний характер трипільської культури і той факт, що вона значно відрізняється від неолітичних культур своєї „прабатьківщини“ — Малої Азії та Східного Середземномор'я. У С. М. Бібікова немає також достатніх підстав вважати ранньотрипільське суспільство патріархальним.

В заключному слові С. М. Бібіков заперечував наявність генетичних зв'язків між трипільською та попередньою їй культурою на території Південно-Східної Європи. С. М. Бібіков вважає правильним висловлений ним тезис про патріархальний устрій трипільського суспільства.

З доповіддю „До питання про формування культур епохи бронзи в лісостеповій зоні Правобережної України“ виступила В. Д. Рибалова.

При обговоренні доповіді О. І. Тереножкін сказав, що вважає неправильними мето-

дологічні настанови В. Д. Рибалової, яка не бачить різниці між археологічною культурою та етносом. О. І. Тереножкін не погодився з твердженням В. Д. Рибалової, що в епоху пізньої бронзи — раннього заліза територія між Віслою та Дніпром була зайнята фракійськими племенами.

М. І. Артамонов вважає виступ О. І. Тереножкіна як поворот до минулого, коли археологічні культури розглядалися поза їх історичною різноманітністю. На думку М. І. Артамонова, подібний факт свідчить, що збереглося ще нігілістичне ставлення до археологічних матеріалів, яке існувало в науці до виходу в світ праці Й. В. Сталіна з питань мовознавства.

Б. М. Граков рішуче заперечував М. І. Артамонову, який легковажно ставитися до лінгвістичного матеріалу при постановці проблем етиогенезу, що приводить лише до появи випадкових та поспішних висновків в його наукових побудовах. Б. М. Граков погодився з О. І. Тереножкіним, який критикував схему розміщення племен, запропоновану В. Д. Рибаловою.

В заключному слові В. Д. Рибалова сказала, що уявляти собі історію первісного суспільства без етнічних схрещувань — значить ідеалізувати її. Й. В. Сталін, не заперечуючи наявності в древності етнічних схрещувань, застерігав лише від переоцінки їх в процесі утворення нових мов, вказуючи, що одна з мов завжди перемагає. В. Д. Рибалова вважає, що археологічні факти свідчать про схрещування племен на території УРСР в епоху пізньої бронзи.

Новим матеріалам була присвячена доповідь В. М. Даниленка „Пам'ятки ранньої пори залізного віку в південній частині Полісся Української РСР“.

В дебатах М. І. Артамонов сказав, що відкриття пам'яток підгірського типу має велике наукове значення. Він вважає, що ці пам'ятки генетично пов'язуються з корчоватською культурою і дають переконливі підстави твердити про наявність власне слов'янських племен у скіфську епоху.

Л. М. Славін виступив з доповіддю „Основні наслідки досліджень Ольвії за останні роки“.

При обговоренні доповіді К. Е. Гриневич відзначив, що розкопки Ольвії необхідно проводити широкою площею, систематичніше та енергійніше. Необхідно провести розкопки некрополя, який не досліджується вже багато років, широке вивчення ольвійської периферії; треба також посилити науково-пропагандистську роботу та видання наукових праць („Ольвія“, т. II, та ін.), готувати кадри спеціалістів по Ольвії.

На пленарних засіданнях конференції були заслухані також доповіді В. А. Богусевича „Підсумки і завдання археологічного вивчення древньоруських міст на території Української РСР“, М. К. Каргера „Основні підсумки і проблеми археологічного дослідження древнього Києва“, Б. М. Гракова „Основні культури скіфського часу в Причорномор'ї і в лісостеповій зоні“, Т. С. Пассек „Археологічне вивчення трипільських поселень на Дніпрі“, М. Ю. Смішко, „Ранньослов'янські пам'ятки на території західних областей Української РСР“, І. Г. Підоплічка „Досягнення і завдання археологічної палеонтології для пізнання минулого Півдня СРСР“.

II

Крім доповідей на пленарних засіданнях, на трьох секціях конференції — первісної, скіфо-античної та слов'янської археології — було заслухано 33 доповіді та повідомлення. На засіданнях секції слов'янської археології були заслухані та обговорені 10 доповідей.

По доповіді Є. В. Махно „Корчоватські пам'ятки в Середньому Придніпров'ї“ Д. Т. Березовець відзначив, що на Посейм'ї генетичні корені корчоватської культури можна бачити в пам'ятках так званої пізньозольничної культури. Як видно, тут корчоватські поселення існують до середини I тисячоліття н. е. Корчоватські пам'ятки цього району добре пов'язуються з пам'ятками волинцевського типу.

М. Ю. Брайчевський вважає, що хронологія корчоватських пам'яток на різних територіях різна. На Посейм'ї та поблизу Києва вони співіснують з черняхівськими пам'ятками.

М. І. Артамонов поділяє думку доповідача про те, що корчоватська культура починається в III ст. до н. е. і вважає вчасним складання карти розповсюдження пам'яток корчоватської та черняхівської культури.

М. О. Тиханова вважає, що пам'ятка в с. Зарубинцях належить до межі та до перших двох століть нашої ери. Для того щоб переконатися в ранньому датуванні корчоватської культури, треба мати матеріали з досліджених поселень, а не окремі предмети.

М. Ю. Смішко вказав, що в західних областях УРСР немає пам'яток, які можна було б пов'язати з корчоватськими, хоч на Волині відомі латенські матеріали з шеворських пам'яток. М. Ю. Смішко вважає, що корчоватські племена в наступні часи перетворилися в черняхівські.

В. Й. Довженок, на основі проведених ним розкопок поселень, вважає, що корчоватська культура існує до середини I тисячоліття н. е.

По доповіді Е. О. Симоновича „Ранньослов'янські поселення біля сс. Грушівка та Кут, Апостолівського району, Дніпропетровської обл.“ було обговорено питання про

етнічну приналежність населення, яке залишило ці пам'ятки. М. Ю. Смішко та М. О. Тиханова відзначили, що на цих поселеннях немає слідів корчоватської культури, але матеріали за поселень в с. Кут мають ознаки черняхівської культури. Д. Т. Березовець вважає ці поселення сарматськими, а не черняхівськими, і датує їх межею та першими століттями нашої ери.

По доповіді М. Ю. Брайчевського та В. Й. Довженка „Древньослов'янське святилище в с. Іванківці на Придністров'ї“ М. О. Тиханова відзначила, що поселення, на якому розташована ця пам'ятка, було в черняхівський час великим металургійним центром.

По доповіді О. О. Ратича „Підсумки археологічних досліджень древньоруських пам'яток IX—XIII ст. ст. на території Галицької та Волинської земель“ М. К. Каргер вказав на ряд неправильних положень, висунутих у доповіді: про існування в західних областях тільки двох типів міст замість відомих чотирьох типів (міста в повному розумінні цього слова, городи-замки, городища, прикордонні кріпості); про відсутність на Волинській землі відмін між культурою міста та села; про те, що нібито торг був найважливішим фактором формування міст на цій землі.

По доповіді А. Т. Брайчевської „До питання про ремесло культури полів поховань“ М. Ю. Смішко не погодився з висновком доповідача про те, що всі фібули, знайдені в с. Грищенці,— місцевого виробництва. Він вважає також, що поселення ремісників в с. Ловачка, поблизу Мукачева, не було слов'янським.

М. О. Тиханова вважає, що слід обережніше підходити до інтерпретації пам'яток черняхівського типу (Грищенці) і не виключати в своїх висновках впливу причорноморських центрів на племена черняхівської культури.

По доповіді М. О. Тиханової „Археологічні пам'ятки Середнього Придністров'я в першій половині I тисячоліття н. е.“ М. Ю. Смішко відзначив, що пам'ятки липецької культури є на Середньому Придністров'ї, бо розвідки останніх років виявили кілька пам'яток, які містили шари цієї культури. Пізніше на цій території виникає локальний тип культури полів поховань. М. Ю. Смішко не згодився також з кінцевою датою культури полів поховань — першою половиною V ст. н. е.; ця культура, на його думку, продовжувала існувати до VI ст.

По доповіді М. Ю. Брайчевського „Пастирське городище в зв'язку з проблемою східнослов'янських племен“ Е. О. Симонович відзначив, що доповідач безгладставно продовжив період існування черняхівської культури та пов'язав Пастирське городище з культурою полів поховань, в той час як ця пам'ятка стоїть ближче до волинцевської культури.

М. І. Артамонов вважає, що корчоватська культура переходить в роменсько-боршевську, а черняхівська в окремих випадках існує до VI ст., але які пам'ятки змінюють її в VII—VIII ст.ст. — ще не з'ясовано, оскільки крім культури Пастирського городища поки що нічого певного невідомо. Зв'язки черняхівської культури з культурою Київської Русі, безумовно, повинні бути, але поки що вони ще не простежені.

Д. Т. Березовець вважає, що ряд пам'яток VIII—IX ст. ст. можна вже пов'язати з окремими племенами, наприклад роменську культуру — з сіверянами, боршевську — з вятичами, культуру Луки-Райковецької — з древліанами.

На засіданнях секції були заслухані також доповіді Д. Т. Березовця „Археологічні пам'ятки літописних сіверян“, Д. І. Бліфельда „Слов'янські пам'ятки Чернігівщини за дослідженнями останніх років“, Т. М. Мінаєвої „Археологічні дослідження Черкесії“.

На засіданнях скіфо-античної секції було заслухано та обговорено 11 доповідей.

По доповіді М. І. Вязьмітіної „Вивчення сарматських племен Степової України“ П. М. Шульц відзначив, що недоліком доповіді є персеювання ролі сарматських племен в складанні городищ нижнього Дніпра. Доповідач не враховує також, що основним матеріалом, який знаходимо на цих городищах, є скіфська кераміка.

По доповіді Ф. М. Штітельман „Поселення скіфського часу на узбережжі Бузького лиману“ обмін думками викликав питання про існування ям-жител у скіфський час. Л. М. Славін відзначив, що на Нижньому Побужжі та на Дніпрі відома велика кількість поселень та городищ, але ніде не зустрічаються ями-житла, як на Варварівському поселенні (за твердженням П. М. Шульца та М. С. Синицина).

М. С. Синицин сказав, що на поселенні біля с. Варварівка, а також під Одесою, він виявив ями-житла, які різко відрізнялися від зернових ям, що мали грушовидну форму з напівкруглим дном.

П. М. Шульц вказав на ряд питань, які треба розв'язати дальшими дослідженнями Ольвійської периферії, а саме — поселення скіфського часу виникли на нових місцях, чи продовжували існувати на місцях поселень епохи бронзи і т. ін.

По доповіді А. І. Фурманської „До питання про ливарське ремесло Ольвії“ М. І. Вязьмітіна вказала, що доповідачем уточнене датування деяких металевих виробів, що має важливе значення для встановлення часу скіфських та сарматських пам'яток.

Т. М. Кніпович підкреслила, що А. І. Фурманська вперше пов'язує вивчення металевих виробів з їх хіміко-технологічним аналізом.

По доповіді В. А. Іллєнської „До питання про розвиток суспільних відносин в Скіфії“ жваву дискусію викликав тезис доповідача про занепад місцевого домашнього ремесла в Скіфії в зв'язку з масовим імпортом грецьких виробів. П. М. Шульц вважає,

що ввіз грецьких ремісничих виробів не міг затримати процесу відокремлення ремесла від землеробства у скіфів.

Б. М. Граков відзначив, що грецький імпорт не затримав розвитку ремесла у місцевого населення Скіфії, бо ремесло було розвинуто тут і до виникнення грецьких міст Причорномор'я. Таку ж думку висловила і А. І. Фурманська.

Протилежного погляду дотримується Б. А. Шрамко, він вважає, що імпорт позитивно впливав на розвиток у скіфів навичок виробничого характеру.

Щодо інших питань доповіді М. І. Артамонов згодився з основними положеннями В. А. Іллінської та підкреслив, що у скіфів в IV ст. до н. е. рабовласницька держава ще не склалася, незважаючи на те, що в них існувало патріархальне рабство.

Б. М. Граков, заперечуючи М. І. Артамонову, висловив думку, що рабовласницька держава у скіфів існувала. Твердження, що вона була лише на території Криму, не має серйозних підстав.

Б. А. Шрамко відзначив, що В. А. Іллінська неправильно порівнює скіфський племінний союз з ірокезькою федерацією, що належать до різних історичних епох.

По доповіді Т. М. Кніпович „Населення Ольвії догетського періоду за даними епіграфічних джерел“ Л. М. Славін, Б. М. Граков та А. О. Білецький вказали на важливе значення роботи доповідача.

Б. М. Граков, крім того, підкреслив, що основний склад населення, яке оточувало Ольвію в пізніші часи, судячи з доповіді, було за мовою північно-іранським.

По доповіді Л. Д. Дмитрова „Підсумки Ізмаїльської археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР за 1947—1950 рр. та перспективи її дальших робіт“ Л. М. Славін сказав, що роботи по вивченню Тіри необхідно продовжити, бо Тіра є вузлом ряду проблем — слов'янської, фракійської та ін.

Г. П. Крисін звернув увагу на необхідність систематичного археологічного вивчення території Ізмаїльської області. Інститут археології повинен підтримати пропозицію про створення заповідника на місці древньої Тіри.

По доповіді А. В. Добровольського „Золотобалківське поселення“ викликала дискусію питання про етнічну приналежність населення цієї пам'ятки та ряду синхронних їй городищ на нижньому Дніпрі.

Л. М. Славін підкреслив, що поселення в с. Золота Балка аналогічне пам'яткам на р. Інгулець і пов'язується з слов'янами.

П. М. Шульц вважає, що поселення це на підставі будівельних залишків та кераміки має прями аналогії з пам'ятками пізніх скіфів у Криму.

Б. М. Граков вважає, що кераміка нижньодніпровських городищ розвинулася з скіфської кераміки; процент корчоватського посуду (близько 7) вказує тільки на початок культурного впливу слов'ян. Архітектура на цих поселеннях має свою лінію розвитку, яка не залежить від будівельних прийомів на заході (Дністер) та в Криму.

В. Д. Блаватський відзначив, що для з'ясування етнічної приналежності не можна брати до уваги архітектурні прийоми. Особливо це стосується реконструкції жител за похоронними спорудами.

Ф. М. Пашенко підтримав думку П. М. Шульца про близькість Золотобалківського поселення та Гаврилівського городища до Неаполіса Скіфського за характером жител, конструктивними ознаками та господарською організацією території. Ф. М. Пашенко вважає, що думка Л. М. Славіна про слов'янські племена, які нібито спустилися з півночі на нижнє Дніпро і залишили ці пам'ятки, нічим не підтверджується. На такій точці зору стоїть і П. М. Шульц.

По доповіді І. Г. Шовкопляса „Курганий могильник передскіфського часу на середньому Дністрі“ виступив О. І. Тереножкін, який відзначив важливість результатів дослідження могильника для розв'язання проблеми походження слов'ян.

По доповіді Є. Ф. Покровської „До питання складання культури раннього заліза в лісостеповому правобережному Придніпров'ї“ М. І. Артамонов вказав, що поділяє думку доповідача про існування відмінностей між пам'ятками Тясмина та Побужжя. М. І. Артамонов заперечував проти перебільшення значення впливу Кавказу на культуру лісостепових придніпровських племен.

О. І. Тереножкін вказав, що, як видно, не тільки захід та південний схід впливали на формування культури племен початку залізного віку в Середньому Придніпров'ї, але ця культура виявила свій зворотний вплив, бо склалася самостійно і була вже на досить високому рівні вже в передскіфський час. Оситнязькі кургани та окремі кургани Тясмина з похованнями передскіфського часу мають велике значення для висвітлення питання про складання культури залізного віку в Середньому Придніпров'ї.

По доповіді В. І. Канівця „Пам'ятки лужицької культури на території західних областей України“ виступив О. І. Тереножкін, який вказав на велике значення для науки дослідження пам'яток лужицької культури.

Крім зазначених, були заслухані також доповіді В. Д. Блаватського „Безпосередній виробник матеріальних благ в сільському господарстві північнопонтійських держав“ та Є. В. Махно „Сарматський могильник біля с. Усть-Кам'янка“.

На засіданнях секції первісної археології було заслухано та обговорено 11 доповідей.

По доповіді М. Я. Рудинського „Кам'яна Могила“ В. М. Даниленко сказав, що доповідач дає ряд нових, проте не завжди переконливих інтерпретацій рисунків на гротах Кам'яної Могили.

По доповіді П. Й. Борисковського „Дослідження пам'яток кам'яного віку в басейні р. Міус (Приазов'я) в 1949 і 1950 рр.“ В. М. Даниленко вважає, що доповідач помиляється, розглядаючи Амвросієвське костище як культове, бо воно утворилося внаслідок поховання.

І. Г. Підоплічка не погодився з методикою дослідження цього костища П. Й. Борисковським, а також з припущенням, що кістковий матеріал знаходився не на території стоянки. В заключному слові П. Й. Борисковський не погодився з опонентами.

По доповіді О. Ф. Лагодовської „Трипільське поселення в с. Сандраки, Вінницької обл., та деякі питання пізнього трипілья“ Т. С. Пассек сказала, що наслідки розкопок цього поселення, як і запропонований доповідачем поділ пізнього трипілья на кілька локальних груп, становлять значний науковий інтерес.

По доповіді С. М. Бібікова „До питання про ритуальні поховання в трипільських житлах“ Т. С. Пассек відзначила, що доповідач своєчасно поставив питання про ритуальні поховання трипільців.

В. М. Даниленко вважає, що знахідка поховання в с. Лука-Врублівецька свідчить про наявність поховань на площі жител, але не дає вказівок на похоронний обряд трипілья.

По доповіді Ю. М. Захарука „Проблема пізнього трипілья в Середньому Придніпров'ї за матеріалами досліджень останніх років“ О. Ф. Лагодовська вказала, що доповідач поставив досить інтересне питання про древність обряду трупоспалення в Трипільлі ще на етапі В₂. З питання синхронізації пам'яток софіївського типу з степовими культурами можна говорити лише про ранньокатакомбний чи навіть про ямнокатакомбний час.

Т. С. Пассек відзначила, що доповідач переконливо довів зв'язок софіївських пам'яток з пізнім трипільям, але невдало спробував пов'язати їх з пам'ятками катакомбної культури.

По доповіді В. М. Даниленка „До питання про місце киево-трипільської культури в етногенетичному процесі“ виступила Т. С. Пассек, яка, як і доповідач, вважає, що неолітична культура могла безпосередньо передувати трипілью на середньому Дніпрі. Т. С. Пассек заперечувала можливість відкинути етап С₁ при дослідженні складання пізнього трипілья.

По доповіді А. Д. Столяра „Досвід історико-культурного аналізу Маріупольського могильника“ А. В. Добровольський сказав, що у доповідача є помилкові положення: порівняння могильника з мегалітами; твердження, що кам'яні закладки цього могильника перекривалися земляними насипами. А. Д. Столяр неправильно відносить могильник до патріархату, а не до матриархату і датує його катакомбним часом, тоді, як, судячи з інвентаря, він є неолітичним, одночасно дніпровським стоянкам типу Середнього Стогу І.

По доповіді О. І. Тереножкіна „Кургани бронзового віку на р. Молочній“ О. Ф. Лагодовська вказала, що матеріали Молочанської експедиції дають можливість виявити локальні особливості цієї території в період бронзи.

На засіданнях секції були заслухані також доповіді І. Г. Підоплічка „Амвросієвська палеолітична стоянка і її особливості“, А. В. Добровольського „Чаплінський могильник“ та Т. Г. Мовши „До питання про розвиток трипільської антропоморфної пластики“.

III

Закриваючи конференцію, П. П. Єфіменко підкреслив, що її робота пройшла на високому науковому та ідейному рівні, в дусі здорової, принципіальної наукової критики та самокритики, в обстановці широкого і вільного обміну думками. Основним досягненням конференції є постановка та обговорення ряду теоретичних доповідей, присвячених розробленню питань походження слов'ян, проблемам скіфознавства, раннього трипілья, епохи бронзи.

Обговорення показало, що в розв'язанні проблеми слов'янського етногенезу, у вивченні пам'яток ранніх слов'ян, скіфської доби та ін. є великі успіхи, проте ще багато питань залишається спірними та дискусійними. Це особливо яскраво виявилось в зв'язку з доповіддю М. І. Артамонова про етнічний склад населення Скіфії, якому як археологі, так і мовознавці вказували на слабкі сторони його аргументації. На жаль, підкреслив П. П. Єфіменко, наші мовознавці ще мало приділяють уваги вивченню мов древніх племен та народів, що утруднює розробку ряду важливих загальноісторичних питань. П. П. Єфіменко підкреслив також, що великі успіхи радянських археологів у справі польового вивчення археологічних пам'яток УРСР пояснюються насамперед тим, що вони проводилися спільними зусиллями наукових колективів України, Москви та Ленінграда.

Робота конференції показала, що після виходу в світ праці Й. В. Сталіна з питань мовознавства радянські археологи вже досягли нових успіхів у справі вивчення та висвітлення ряду важливих питань древньої історії нашої країни. Проте в археологічній науці є ще немало дискусійних питань (про походження скіфів та слов'ян, про походження та характер трипільської культури, ряд питань з історії епохи бронзи та ін.), розв'язання яких є важливим завданням всього колективу радян-

ських археологів на найближчий час. Воно вимагає дальшого розширення експедиційних та теоретичних робіт по вивченню відповідних археологічних пам'яток на всій території УРСР, особливо на Дніпрі, Молочній та Інгульці.

Конференція підкреслила важливість лінгвістичних даних для розв'язання етногенетичних питань, відзначивши водночас, що радянські мовознавці ще мало приділяють уваги вивченню мов древніх племен та народів, без яких неможливе розроблення ряду загальноісторичних проблем.

У прийнятій конференцією розгорнутій постанові вказується на необхідність ще ширшого розгортання теоретичної роботи в світлі праці Й. В. Сталіна з питань мовознавства та експедиційних досліджень з метою висвітлення всіх важливих питань древньої історії нашої Батьківщини.

В постанові вказується також на необхідність об'єднання зусиль всіх радянських археологів для вивчення найважливіших археологічних пам'яток території УРСР, що мають загальносоюзне наукове значення; необхідність збільшення публікації археологічних матеріалів, а також на ряд інших невідкладних завдань археологічної науки на Україні.

До конференції була підготовлена та відкрита для загального огляду в приміщенні Інституту археології АН УРСР спеціальна виставка археологічних матеріалів, здобутих в різних районах території УРСР, в тому числі і на території новобудов.

Учасники конференції оглянули розкопки залишків оборонних споруд древнього Києва, що їх проводив інститут під час роботи конференції.

В роботі конференції, крім наукових співробітників Інституту археології АН УРСР, взяли участь представники багатьох наукових, навчальних та музейних установ Української РСР, а також Москви, Ленінграда та інших міст нашої країни. Зокрема, в роботі конференції взяли участь представники Інституту історії матеріальної культури АН СРСР та його ленінградського відділу, Інституту слов'янознавства АН СРСР, Державного Ермітажу, Кримського філіалу АН СРСР, інститутів Академії наук УРСР — історії, мовознавства, мистецтвознавства, фольклору та етнографії, Львівського філіалу АН УРСР, Академії архітектури УРСР, Київського та Харківського університетів, Ніжинського, Одеського, Вінницького та Ставропольського педагогічних інститутів, Київського, Харківського, Львівського, Дніпропетровського історичних, Одеського археологічного, Житомирського, Вінницького, Запорізького, Білгород-Дністровського, Кам'янець-Подільського, Полтавського, Херсонського, Кіровоградського, Ровенського, Бердичівського краєзнавчих та Ленінградського артилерійського музеїв всього 124 особи.

Доповіді, прочитані на пленарних засіданнях конференції, опубліковані в окремому збірнику „Доклады VI научной конференции Института археологии“, тези доповідей, прочитаних на секційних засіданнях, надруковані в „Кратких сообщениях Института археологии“, вып. 2, інформація про конференцію — у „Віснику Академії наук УРСР“ № 7 за 1952 р.